

Галинська Ю.В.,

к.е.н.,

доцент кафедри управління,
Сумський державний університет

ОСОБЛИВОСТІ, ХАРАКТЕР І ТРАНСФОРМАЦІЙНА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ РЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено основні теорії трансформаційних змін в економіці, акцентовано увагу на ролі соціальної політики в умовах транзитивних явищ. Проаналізовано динаміку рентної політики України та виявлено основні недоліки в системі еколого-економічних відносин.

Ключові слова: рентна політика, соціально орієнтована політика, рентний дохід, транзитивна економіка.

Постановка проблеми. Останнім часом проблеми вилучення та розподілу рентних доходів стали дуже часто обговорюватися як у наукових, так і політичних кругах України. Основними причинами є досить різка диференціація рівня життя населення країни та спливаючі невідомо куди надприбутки від видобування природних ресурсів України.

Кожен раз, коли науковці та представники влади шукають шляхи забезпечення економічного зростання та більш ефективної регуляторної політики, вони звертаються до врегулювання рентних ставок на життєво необхідні природні ресурси. Кожен раз такий «новий підхід» призводить до зростання цін на природні ресурси, використання тінювих розрахункових схем, виснаження ресурсів регіонів та необхідності знову вдосколювати рентне регулювання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державного регулювання сфери природокористування, зокрема надрокористування, податкової і рентної політики, є об'єктом уваги широкого кола як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Найбільш глибоко та предметно вони висвітлені в працях Амоші О.І., Балацького О.Ф., Витвицького Я.С., Геєця В.М., Данилишина Б.М., Данилюка М.О., Діака І.О., Долішнього М.І., Жулавського А.Ю., Кваснюка Б.С., Ковалю Я.В., Кравціва В.С., Лисецького А.С., Лукінова І.І., Малого І.Й., Мельника Л.Г., Міщенко В.С., Мішеніна Є.В., Пасхавера Б.Й., Стадницького Ю.І., Стариченко Л.Л., Степанова В.М., Теліженка О.М., Туниці Ю.Ю., Харічкова С.К., Хвесика М.А. Серед зарубіжних учених економічним оцінкам та методам регулювання сфери природокористування, у т. ч. надрокористування, присвячено роботи Белова Ю., Бревера К., Буздалова І., Вельмера Ф., Голуба А., Гофмана К., Ейсмонта О., Івановського С., Кимельмана С., Комарова М., Линника Л., Маркандія А., Маккензі В., Ніколаєва І., Орлова В., Панскова В., Парсона Р., Скотта А., Реймерса Р., Шмойлова С., Чукаєвої І., Яковця Ю., Сігал П.

Історичний внесок у дослідження рентних відносин у сферах землеволодіння та землекористування започаткували класики політекономії Петті В., Кене Ф., Сміт А., Рікардо Д., Сей Ж.Б., Мілль Дж.Ст. та ін. Сучасні підходи до трактування рентних відносин було сформовано такими представниками неокласичної економічної теорії, як: Джевойс У., Менгер К., Маршал А., Кларк Дж.Б., та представниками інституційної економічної теорії, серед яких: Алчіан А., Аткинсон Е., Бенсон Б.,

Б'юкенен Дж., Крюгер Е., Норт Д., Ослунд А., Стіглер Дж., Таллок Г., Толісон Р. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недосконалість системи державного управління і поетапність трансформації усієї системи економічних відносин призвели до гіпертрофованого розвитку посередницьких структур у підприємницькій діяльності, що сприяло становленню штучних монополій та посиленню їх впливу на товарні і фінансові потоки. Монопольний статус суб'єкти підприємницької діяльності використовують для максимізації власних доходів, у тому числі для перерозподілу на свою користь природно-ресурсної ренти [1].

Особливості структури ринку в перехідний період, передусім його реформованість та незбалансованість, є причиною того, що частина рентного доходу втрачається у фінансових потоках, тому основним завданням, на нашу думку, у сфері державного регулювання є внесення відповідних змін до законодавчих актів із питань природокористування та деяких галузевих нормативно-правових актів, а також, як зазначають Данилишин Б. і Міщенко В., створення **ринкового балансу інтересів** усіх учасників рентного процесу через упровадження відповідних організаційно-економічних механізмів [2]. Саме узгодження інтересів між державою, видобувними підприємствами повинно забезпечити соціальну та економічну перспективу у створенні соціально орієнтованої політики країни.

Сьогодні існує безліч способів і розподілу рентних доходів, у тому числі і метод, запропонований Галинською Ю.В. [3]. Але головним є те, як природна рента буде перерозподілена між членами суспільства і яка частина буде спрямована на відновлення природно-ресурсного потенціалу в цілому. Безумовно, частина природно-ресурсної ренти повинна належати державі. Це важливе джерело поповнення державного бюджету. Перехід на принципи сталого розвитку пов'язано зі справедливим розподілом ренти на користь усього суспільства, тому регулюючі функції держави щодо видобутку і збалансованого використання природних ресурсів повинні бути посилені і закріплені законодавчо.

Мета статті полягає у дослідженні механізму розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів в умовах трансформації соціальної політики країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи трансформаційні зміни, які відбуваються в економіці та суспільстві України за останні декілька років, можна погодитися з теорією Шумпетера Й., який обґрунтував гіпотезу, що економічний розвиток відбувається у формі дисгармонійних стрибків і ривків, які проходять унаслідок освоєння принципово нових інвестиційних проектів (інновацій). Процес розвитку неминує припускати чергування порівняно недовгих періодів процвітання і депресії через порушення звичного для системи кругообігу ресурсів і доходів [4].

Відповідно до економічної теорії Ростоу В., процес розвитку та трансформації економіки слаборозвинених країн (до яких належить Україна за міжнародними рейтингами) неможливий без структурних змін, знаходження свого місця у світовій економіці та розподілу доходу [5]. А перехід до стадії зростання можливий за умов мобілізації внутрішніх та зовнішніх інвестиційних ресурсів, заощадження значної частки національного доходу у формі інвестицій задля нарощення темпів економічного розвитку [6].

Оуенс Е. пов'язує трансформаційні зміни в економіці країн не тільки з підвищенням продуктивних сил суспільства, а й з якісними характеристиками щодо політичних ідей, формою державного управління та роллю людей у суспільному житті. Розвиток розглядається як багатоплановий процес, що веде до радикальних змін у соціальних структурах, поведінці людей, суспільних інститутах, а також як скорочення безробіття [7]. Тобто це комплекс змін, за допомогою яких соціальна система, орієнтована на задоволення основних потреб та попиту окремих людей і груп населення, рухається від стану загальної незадоволеності до нових сприятливіших матеріальних і духовних умов життя.

Окремо, на нашу думку, слід виділити концепцію трансформації централізовано керованої економіки Німеччини, яка була сформована після Другої світової війни, розроблену кейнсіанцями Фрайбурзької школи ордолібералів. Використання міждисциплінарного підходу дало змогу Мюллеру-Армаку А., Ойкену В., Репке В., Бьому Ф. та Рюстову А. розробити концепцію *соціально орієнтованої політики*, в основі якої були критичний аналіз монополістичного капіталізму та відповідний пошук шляхів створення економічного порядку, звільненого від пороків приватнокапіталістичних фінансово-промислових груп, що забезпечують собі протекцію державної влади [8].

Саме соціальна політика у трансформаційній економіці виконує захисну функцію для населення країни. Проте особливістю соціальної політики у цей період є її нестабільність, коли протягом короткого періоду часу можуть діаметрально змінюватися мета соціальної політики, її зміст і роль у трансформаційних процесах. Це пояснюється значною залежністю її від суб'єктивних чинників, а також від об'єктивно заданих обмежень. Спільним для постсоціалістичних країн є спрямованість соціальної політики переважно на надання допомоги окремим найменш захищеним категоріям населення, що зводить її. Для решти працездатних членів суспільства визначальним стає принцип індивідуальної відповідальності, коли рівень доходів та соціальної захищеності індивідів залежить лише від їхньої трудової діяльності та ініціативи.

На нашу думку, це не зовсім справедливий розподіл соціальної захищеності населення. Безумовно, соціальний захист населення країни – це відображення економічних процесів і явищ, які відбуваються в суспільстві, але якщо країна має природні ресурси, які є безумовним джерелом доходу територіальних громад, то природна рента повинна бути джерелом додаткового доходу та соціальної захищеності населення. Тому одним із головних завдань соціально орієнтованої політики держави є справедливий розподіл рентних доходів від видобування природних ресурсів між усіма членами суспільства як соціальна захищеність чи додатковий дохід.

У кінці ХХ ст. відбулися значні структурні зрушення в паливно-енергетичному комплексі, що призвело до зміни організаційних структур, наявної інституційної бази та методології державного регулювання не тільки в енергетиці, а й у цілому в

галузях природних монополій. На цей процес вплинули лібералізація і глобалізація світової торгівлі енергоресурсами. Нерівномірність розміщення запасів ресурсів призвело до зростання міжнародної торгівлі енергоресурсами, загострення конкуренції на світовому (нафтовому) та регіональних (природного газу, вугілля) ринках, а отже, і до відповідних змін, що склалися в першій половині минулого століття в структурній організації та інституційній базі енергетичних ринків.

Усе це вимагає, незважаючи на підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів на всіх стадіях енергетичного ланцюга, залучення в господарський оборот усе нових обсягів природних енергетичних ресурсів.

Згідно з Програмою діяльності Кабінету Міністрів «Подолання впливу світової фінансово-економічної кризи та поступальний розвиток», яка націлена на мінімізацію впливу фінансової кризи на економіку України та вихід з кризи, період до 2020 р. буде характеризуватися подальшим розширенням використання власних мінеральних ресурсів як для внутрішніх потреб, так і для експорту. Це посилить ураженість геологічного середовища, зумовлену порушенням стійкості гірського масиву, прогресуючим накопиченням відходів видобутку і збагаченням мінеральної сировини, порушенням гідрогеологічного режиму територій, просіданням земної поверхні над гірничими виробками, викидами і скидами в атмосферу і водне середовище.

Необхідно досягти екологічно доцільного й економічно збалансованого використання природних ресурсів через структурну перебудову господарства та подолання дисбалансу розвитку [9]. Одним із шляхів стратегічного розвитку є справедливий розподіл ренти із видобутку природних ресурсів.

Ми вважаємо, що справедливий розподіл природо-ресурсної ренти є тим механізмом, який може підвищити ефективність використання людського, виробничого і природного потенціалу, забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягти стабільного сталого розвитку і підвищення добробуту громадян України.

У національній системі управління природними ресурсами природно-ресурсна рента як складова частина суспільного доходу реалізується переважно в різних формах платності природокористування. В Україні ще на етапі становлення та формування рентної політики плата за використання природних ресурсів стала важливим складником еколого-економічного механізму, що почав створюватися з 1990-х років. Платежі формувалися на базі рентної методології, за змістом та спрямуванням відповідних коштів розглядалися передусім як відтворювальні та природоохоронні [10].

Україна як самостійна держава нараховує тільки 25 років незалежності, тому основні науково-методичні засади щодо рентних відносин дісталися в спадок від СРСР. У 60–70-х роках ХХ ст. найбільш значний внесок був зроблений Гофманом К.Г., який запропонував розрахунок рентного доходу на природні ресурси на базі замикаючих витрат. Але, як показала практика, цей метод дуже складний та потребує спеціальних розрахунків. Так само поняття замикаючих витрат зазнало певної трансформації.

У сучасних умовах міжнародного розподілу праці та глобалізації для країн з однаковими кліматичними умовами зовсім утрачає зміст класичного поняття замикаючих витрат. Сьогодні економічна теорія ув'язує світові ціни на природні ресурси з поточними витратами на їх видобування, що підтверджує трудова теорія вартості Маркса К. про те, що «оптимальний обсяг виробництва на кожній ділянці, а отже, і обсяг застосування

капіталу й праці визначаються оптимальним (рівноважним) станом, коли граничні витрати, вимірювані у грошах, дорівнюють ринковій ціні продукту» [11].

Сьогодні рентна частина доходів стягується в рамках загальної системи оподаткування доходів – через податок на прибуток (диференційна рента), незначною мірою через податок на додану вартість, експортне мито (на продукцію природо-експлуатаційних галузей). Суттєва частина доходу від експлуатації природних ресурсів за сучасних умов не контролюється державою і не надходить у державний і місцеві бюджети [12].

Як показує досвід розвинених країн, на вилучення ренти орієнтується значна частина податків. Окрім загальновідомих, практикуються спеціальні податки на прибуток видобувних компаній, диференційовані рентні платежі, земельний податок, експортне мито, акцизи. До цього додаються опосередковані податки, за допомогою яких вилучається надмірний дохід, отриманий за рахунок перерозподілу ренти споживачами природно-сировинних ресурсів. У цілому за світовим досвідом рентна політика щодо природних ресурсів значною мірою трансформується саме в політику обмеження надприбутків.

Сучасні умови видобутку основних бюджетоутворюючих природних ресурсів (нафти, газу, газового конденсату) в Україні характеризуються тим, що з 1 січня 2016 р. запроваджене нове обтяження у вигляді збільшення ставки плати за видобування вуглеводнів до 70% відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи» [13]. Згідно із Законом, ставки рентної плати за використання надрами під час видобування природного газу, включаючи (нафтовий) попутний газ, газ (метан), вугільних родовищ, сланцевий газ, газ центрально-басейнового типу, газ колекторів твердих порід:

- видобутого з покладів, які повністю або частково перебувають на глибині понад 5 000 м, зменшено з 55% до 29%;
- видобутого з покладів, які повністю розташовані на глибині понад 5 000 м, зменшено з 28% до 14%;
- видобутого з покладів на глибині до 5 000 м і який реалізується для потреб населення, знижено з 70% до 29%. Однак як тимчасовий захід із 1 січня 2016 р. ставка рентної плати за користування надрами залишається на рівні 70% [14].

З одного боку, збільшення рентних платежів – це логічний крок для збільшення доходної частини бюджету, тому що, по суті, це дохід держави, його платять надкористувачі за передані їм у користування природні ресурси. Ця плата стягується з обсягу видобутого газу чи нафти в момент видобутку її з надр і обчислюється у відсотках від запланованої валової виручки, отриманої від продажу вуглеводнів і, відповідно до Конституції, є об'єктами права власності українського народу. Але ж, з іншого боку, у сучасних умовах транзитивної економіки країні необхідний розвиток енергетичної галузі. Збільшення обсягів газу власного видобутку забезпечить енергонезалежність держави. А це напряму залежить від спроможності українського уряду збалансувати інтереси держави і бізнесу, створивши сприятливий інвестиційний клімат для газо- та нафтовидобувних підприємств, передусім підприємств з іноземним капіталом.

Частка приватних компаній у структурі всього ринку газовидобування в Україні становить лише 11%. Дослідження міжнародної консалтингової компанії у сфері енергетики IHS CERA Natural Gas and Ukraine's Energy Future вказує, що за даними геологорозвідки, за умови залучення інвестицій близько 10 млрд. дол. США щорічно замість нинішніх 1 млрд. дол. США, які Україна вкладає у видобуток газу, до 2025 р. видо-

буток можна збільшити до 28 млрд. м³. Це за потреби населення близько 20 млрд. м³. Зрозуміло, що всередині країни знайти такий фінансовий ресурс не вбачається можливим, а отже, потрібно залучати кошти зовнішніх інвесторів, для яких головними умовами входження на ринок України є прозорість фінансової політики та мінімізація регуляторних впливів [15].

Провідні аналітики з нафтогазової галузі вказують, що встановлення надвеликої рентної плати зовсім не виправдано щодо розробки нових родовищ. По суті, підприємства повинні віддати з прибутку частину незаробленого доходу у вигляді ренти, але під час розрахунку собівартості видобутку газу зовсім не враховувалися витрати на геофізичні роботи, буріння, облаштування родовищ, прокладання газопроводів, питання відводу земельних ділянок, отримання ліцензій та дозволів. А саме із цими питаннями зустрічається інвестор під час входження на ринок, і ці витрати у декілька десятків разів перевищують витрати на видобуток газу. Наприклад, для того щоб запустити видобуток газу із свердловини, пройти всі необхідні процедури, здійснити розвідку, отримати дозвільні документи, здійснити облаштування, підготовку свердловини, створити інфраструктуру, необхідно вкласти, за різними підрахунками, від 20 до 100 млн. грн. Уряд забуває віднести дані видатки на собівартість і не враховує їх під час розрахунку рентабельності. Не береться до уваги і той факт, що навіть на вивчених родовищах під час буріння свердловин лише кожна друга свердловина дає продукцію, а під час геологічного вивчення продукцію дає, у кращому випадку, лише кожна третя свердловина. Зрозуміло, що в такій ситуації, коли повністю забирають обігові кошти, не можна залучати інвестиції та проводити геологорозвідку, збільшувати видобуток.

Компанії, які отримали у своє розпорядження готові родовища ще за часів радянської доби, – це, по суті, компанії, які не вклали великих коштів, які користуються свердловинами, де можна лише відкрити вентиль і видобувати газ. Такі компанії мають високу рентабельність.

Висновки. Безумовно, трансформація рентної політики, яка здійснилася за останні декілька років, дуже значна. Ми не можемо не помічати, що рентна політика стала більш політизованою і не завжди раціонально виправданою щодо використання природних ресурсів та відновлення регіонів, де здійснювалося видобування природних ресурсів. Сьогодні рентні платежі спрямовуються до державного бюджету для покриття його дефіциту, а не для справедливого розподілу, як це зазначено в Конституції України. Тому, на нашу думку, основним питанням є вдосконалення механізму розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів між членами суспільства, що буде сприяти відновленню природно-ресурсного потенціалу регіонів та розвитку соціальної політики країни. Безумовно, частина природно-ресурсної ренти повинна належати державі, це важливе джерело поповнення державного бюджету, але ж перехід на принципи сталого розвитку країни пов'язаний зі справедливим розподілом ренти на користь усього суспільства, тому регулюючі функції держави щодо видобутку і збалансованого використання природних ресурсів повинні бути посилені і закріплені законодавчо.

Аналізуючи вищесказане, можна зробити висновок, що:

- по-перше, необхідно диференціювати рентні платежі на природні ресурси (нафта, газ) щодо нових родовищ. Тобто для компаній, які сьогодні інвестують у пошук, буріння й облаштування свердловин, має бути інший підхід до нарахування платежів з урахуванням затрат. Найголовніше, що цей підхід

має бути таким, щоб не зупиняти залучення інвестиційних ресурсів. Більшість приватних компаній вкладають свої кошти в розвідку і геологічне вивчення. Компаніям, які сьогодні інвестують у пошук, буріння й облаштування свердловин, можуть бути надані певні пільги на певний період (рік-два) щодо плати за користування надрами або повинні мати можливість цю плату використати на розвідку нових родовищ;

– по-друге, необхідно трансформувати рентну політику задля забезпечення збільшення соціального захисту територіальних громад країни за рахунок перерозподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів.

Література:

1. Двигун А. Рентна політика та її роль у реалізації фінансової стратегії держави / А. Двигун // Світ фінансів. – 2008. – № 3(16).
2. Данилишин Б.М., Міщенко В.С. Рента та розвиток рентних відносин в Україні / Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко // Наука та інновації. – 2006. – Т. 2. – № 5. – С. 84–85.
3. Галинська Ю.В. Науково-методичні основи визначення та вилучення рентного доходу в природокористуванні : дис. ... к.е.н. / Ю.В. Галинська. – Суми., 2012. – С. 71–75.
4. Трансформаційна економіка : [навч. посіб.] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bibliofond.ru/view.aspx?id=487826>
5. Теория стадий экономического роста [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/fin_enc/30339
6. Модель экономического роста Харрода-Домара [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/econ_dict/21440
7. Іванова Т.Л. Стратегічні імперативи синергетичного підходу до стійкого розвитку економіки України / Т.Л. Іванова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : file:///C:/Users/Admin/Downloads/sre_2013_1_11.pdf.
8. Золотих І.Б. Фрайбурзька школа неолібералізму / І.Б. Золотих [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://westudents.com.ua/glavy/55248-2-frayburzka-shkola-neolberalizmu.html>
9. Данилишин Б. Децентралізація управління в Україні: з чого почати? / Б. Данилишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kontrakty.ua/article/82116>
10. Галинська Ю.В. Науково-методичні основи визначення та вилучення рентного доходу в природокористуванні : дис. ... к.е.н. / Ю.В. Галинська. – Суми., 2012. – С. 31–39.

11. Данилишин Б.М., Міщенко В.С. Рента та розвиток рентних відносин в Україні / Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко // Наука та інновації. – 2006. – Т. 2. – № 5. – С. 81–83.
12. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо податкової реформи» від 28.12.2014 № 71-VIII.
13. Плата за видобування вуглеводнів у п. 252.20 ст. 252 Кодексу, встановлена Законом України від 31.07.2014 № 1621-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України» як тимчасові у підрозділі 9 розділу ХХ.
14. Газовидобуток в Україні: стимулювання розвитку шляхом удосконалення системи галузевих податків / В. Логацький, К. Маркевич, В. Омельченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/upload/1448541276_file.pdf

Галинская Ю.В. Особенности, характер и трансформационная динамика развития рентной политики в Украине

Аннотация. В статье исследованы основные теории трансформационных изменений в экономике, акцентировано внимание на роли социальной политики в условиях транзитивных явлений. Проанализирована динамика рентной политики Украины и выявлены основные недостатки в системе эколого-экономических отношений.

Ключевые слова: рентная политика, социально ориентированная политика, рентный доход, транзитивная экономика.

Halynska Yu.V. Features, character and transformational dynamics of rent policy development in Ukraine

Summary. The basic theories of transformational changes in the economy are investigated; attention is focused on the role of social policy in the conditions of transitive phenomena. The dynamics of rent policy of Ukraine is analysed and the major shortcomings in the system of eco-economic relations are revealed.

Keywords: rental policy, socially oriented policy, rental income, transitional economy.